

ВІД РЕДАКТОРІВ ТОМУ

В українській археології є багато знаменних дат, пов'язаних із видатними особистостями та інституціями. Однак ювілейна дата НТШ — 125-річчя з часу заснування — є для усіх нас справді поважною. Уже понад сто років минуло відтоді, як „Записки НТШ“ — основний друкований орган Товариства — гідно репрезентують українську науку в Європі та інших країнах світу. І 235 томів наукових напрацювань — вагоме тому підтвердження.

Чи багато знайдемо сьогодні наукових установ в Україні і за кордоном, чий періодичні видання могли б похвалитися такою тяглістю і стабільністю серії, як НТШ. І це починаючи з 1892 р. по нинішній день.

Уже на ранніх етапах становлення Товариства археологічні студії почали відігравати в ньому помітну роль. Спершу як елемент музейництва з метою наочного висвітлення найдавнішої історії усіх українських земель від Сяну до Кубані (у Статуті НТШ 1892 р. записано: „[...] збирати матеріали до музеїв“ і підкреслено: „з обох боків кордону“)¹. З приходом в НТШ М. Грушевського були започатковані і перші широкомасштабні археологічні розкопки, які Товариство провадило на високому фаховому рівні. Докладність, з якою НТШівці здійснювали, наприклад, фіксацію поховань на Висоцькому некрополі у 1898 р., отримала визнання також серед учених інших археологічних шкіл². До того часу найкращі на теренах Східної Галичини подібного рівня і масштабу розкопок не проводилося. Археологічні студії ранішого часу, а саме 1860—1880 рр., мали, як правило, епізодичний і поверховий характер. Однак що стосується виявлення та картографування пам'яток археології, а також оперативності зміщення інформації про них у різних виданнях, то цього можуть повчитися навіть деякі сучасні дослідницькі інституції. Основна заслуга у цій справі належала таким яскравим особистостям, як А. Шнайдер, І. Шараневич, В. Гребеняк, Б. Януш та ціла когорта інших.

У справі охорони старожитностей на західноукраїнських землях багато зробила австрійська консерваторська служба, яка після реформи 1873 р. зобов'язана була, окрім усього іншого, наглядати за збереженням

¹ Крушельницька Л. Бібліотека Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові — феномен національної культури // Бібліотека Наукового Товариства ім. Т. Шевченка: книги і люди. — Львів, 1996. — С. 5—6.

² Sulimirski T. Kultura wysocka. — Kraków, 1931. — S. 58.

[...] предметів з доісторичних часів, а також речей стародавнього класичного мистецтва (Давньої Греції і Риму)³. Першим осідком археологічних студій у Східній Галичині стало Археологічне Товариство, пропозицію про створення якого було внесено 30 листопада 1876 р., а остаточно рішення проголошено 17 лютого 1877 р. на засіданні Археологічної комісії у Кракові⁴. Членом Виділу (Президії) Товариства було обрано відомого українського історика й археолога Ізидора Шараневича, а бібліотекарем — знаного усім архіваріуса Антонія Шнайдера — нащадка баварських німців-переселенців родом з-під Золочева. Постать А. Шнайдера і зокрема його вклад у розбудову археологічної науки на заході України явно недооцінені. До речі, ще напередодні утворення Археологічного Товариства А. Шнайдер, як він сам писав, „[...] підготував археологічну карту Галичини в 10 таблицях, вживши різномірних колбінтованих позначень, уклав також археологічний словник, в який увійшло кілька тисяч місцевостей і який почато від 1780 року“⁵.

Отже, пам'ятки ранньої історії України збиралися і вивчалися на наших землях ще задовго перед тим, як НТШ почало проводити свої масштабні археологічні розкопки. А стали традиції їх дослідження були не лише у Львові, але й у Луцьку, Тернополі, Чернівцях, Кам'янці-Подільському, Мукачеві, Холмі та Перемишлі. Майже кожне з цих міст і містечок наприкінці минулого століття вже мало принаймні по одному невеличкому музеєві. Значну частину матеріалів до таких музеїв було закуплено на кошти меценатів. Наприклад, у той час на Тернопільлі десятки археологічних пам'яток врятував український магнат Ф. Федорович. Цей усе ще малознаний на сьогодні меценат, окрім того що мав високий титул і великі маєтності, оплачував українським студентам навчання, організовував виставки старожитностей (у селах Вікні та Товстому він мав власні музеї) і навіть сам провадив розкопки та фахово опрацьовував і публікував виявлені речі.

Промовистим є той факт, що видання археологічного тому „Записок НТШ“, яке збіглося зі святкуванням 125-річчя Товариства, водночас є ювілейним з нагоди ще однієї, але вже суто археологічної дати — 100-річчя з часу відкриття висоцької культури. Остання — одна з найяскравіших археологічних культур Центральної і Південно-Східної Європи кінця бронзової — початку ранньозалізної доби. І спричинилися до її відкриття дві видатні постаті історичної науки — Михайло Грушевський і Ізидор Шараневич. Ми тепер не можемо відповісти, чому саме вони. Відомо лише, що обрзав після приїзду до Львова у 1894 р. М. Грушевський раптово розпочав археологічні розкопки біля села Чехів (тепер Лугове) Бродівського повіту на Львівщині⁶, а в 1895—

³ Demetrykiewicz W. Konserwatorstwo dla zabytków archeologicznych.— Kraków, 1886.— S. 67.

⁴ Posiedzenie komisji archeologicznej dnia 14 lipca // Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń Wydziału historyczno-filozoficznego Akademii Umiejętności.— Kraków, 1876.— T. V.— N 16.— S. XIX.

⁵ S[chneider] A. Badania i poszukiwania archeologiczne w Galicji w ostatnich latach // Przegląd archeologiczny.— Lwów, 1876.— N 1.— S. 16.

⁶ Грушевський М. Похоронне поле каменного віку в с. Чехах (пов. Брідський) // Записки НТШ.— 1895.— Т. VI.— С. 11—12; його ж. Дальші розкопки в с. Чехах // Записки НТШ.— 1895.— Т. VII.— С. 1; його ж. Похоронне поле в с. Чехах. Археологічна розвідка // Записки НТШ.— Львів, 1899.— Т. XXXI—XXXII.— С. 1—22+31 іл.

1898 рр. продовжував свої дослідження спільно з І. Шараневичем. Результатом праці обидвох учених стало відкриття понад 370 інгумаційних поховань, у яких знайдено останки людей незнані до того часу археологічної культури. Поселення та могильники нововідкритої культури М. Грушевський та І. Шараневич запропонували називати „культура Чехи-Висоцько“ (від назв місцезнаходження двох епонімичних могильників, на яких проводились розкопки). Правильність висновків згодом підтвердив Любор Нідерле, який на підставі публікацій цих українських учених визначив згадану групу пам'яток як самостійну висоцьку культуру⁷.

Розкопки в Чехах та Висоцьку, які збагатили М. Грушевського досвідом археологічної роботи в польових умовах, дали йому підставу абсолютно по-новому оцінити роль і місце археологічних досліджень у справі пізнання минулого України. Так наш учений уже тоді застерігав проти ще й сьогодні актуального „[...] передчасного приліплювання етнічних титулів до археологічних типів, [що] не тільки безплідно забирає енергію дослідників, а і вносить часом непотрібну запутанину в археологічний матеріал та відсуває те, що передовсім на його підставі має бути і може бути зроблене — образ розвою культури на певній території, незалежно від етнічної номенклатури її [...] Увага дослідників передовсім мусить бути звернена не так на роблення далеких виводів, як на удіпшення методів і системи досліду, бо ні в одній иньшій сфері ненауковість досліду не являється таким непростимим і непоправним гріхом, як власне в археології [...] недокладно проведена розкопка безповоротно нищить дорогоцінний і, може бути, — одинокий в своїм роді матеріал, даючи замість цінного факту з історії культури малоцінні bibelots“⁸. Сьогодні, через сто років після відкриття висоцької культури, можемо радіти з того, що, по-перше, наше Товариство і його друкований орган „Записки НТШ“ спромоглися вийти як щодо обсягу, так і наукової цінности своїх праць на той рівень, який був закладений у них від самого початку ще М. Грушевським; по-друге, видання цього спеціалізованого тому свідчить про поступове, після півстолітньої перерви, відродження археологічних досліджень в НТШ. Є, мабуть, ще один — найважливіший — аспект у самій появі археологічних праць у серії „Записок НТШ“: на сторінках цього видання опубліковані роботи дослідників практично з усіх найвідоміших українознавчих центрів нашої держави. Такий всеукраїнський підхід до науки був і надалі залишається засадничим для НТШ (цю ідеологію сповідували наші попередники, про що свідчить уже цитований нами Статут НТШ від 1892 р.⁹) Аналогічних засад дотримувалося й наступне після М. Грушевського покоління археологів, зокрема Я. Пастернак, який у своїй фундаментальній праці „Археологія України“ в однаковій мірі використав матеріали з різних українських земель: від Сяну на заході до Дону включно на сході, без надання переваги котро-

⁷ Niederle L. Slovanské starožitnosti.— Praha, 1904.— Т. I.— Sv. 2.— S. 494.

⁸ Грушевський М. Етнографічні категорії й культурно-археологічні типи в сучасних студіях Східної Європи // Статті по славяноведенью.— СПб., 1904.— № 1.— С. 4—5,8 (окремі відбиток).

⁹ Крушельницька Л. Бібліотека Наукового Товариства ім. Т. Шевченка — феномен національної культури.— С. 4—8.

мусь із регіонів. Цінним їй на нинішній день залишається його аналіз роботи в провідних тогочасних археологічних осередках: Одеському, Київському та Львівському, а також низці периферійних — на Волині, Холмищині, Підляшші, Буковині, Закарпатті та на еміграції¹⁰.

Той факт, що сьогодні тримаємо в руках окремих том „Записок НТШ“, в якій увійшли праці Археологічної комісії НТШ, напевне втішив би дослідників минулого, які у міру своїх сил і можливостей сприяли розвиткові археологічної науки в Україні, хоч не завжди мали змогу бачити результати своїх досліджень опублікованими. До цієї когорти талановитих учених належав молодий і обдарований, але, на жаль, призабутий, археолог Володимир Гребеняк, який перед Першою світовою війною працював аплікантом у Музеї НТШ і окрім впорядкування знахідок писав фахові статті про скіфські й висоцькі старожитності, віднайдені у ті роки. Він, зокрема, першим подав інформацію про Гончарівський могильник. На підставі аналізу і порівнянь здобутих у Гончарівському могильнику речей з іншими синхронними пам'ятками Європи пізніше В. Канівець виділив ознаки раннього періоду висоцької культури. Можна лише щиро пошкодувати, що продовжити розпочаті студії В. Гребенякові не судилося. Маючи усього 23 роки, він геройськи загинув у лавах Січових стрільців, обороняючи Галичину від Брусиловської навали 1915 р. С. Томашівський, високо цінуючи науковий хист В. Гребеняка, писав з приводу його смерті, що „українська нація стратила в сім молоденьким вояку вже не кандидата на якусь там величину in spe, а вже готову розцвітаючу індивідуальність, на місце якої може й за ціле людське покоління не знайде рівного кандидата на його місце“¹¹. Те, що встиг за своє коротке життя цей молодий НТШівець, належно оцінили і певним чином розвинули уже його ровесники. Ось що писав у 1923 р. з Праги колега В. Гребеняка, тоді 26-річний Я. Пастернак: „[...] від смерті Гребеняка нема ні слова про археологію в „Записках НТШ“, і цю прогамину хотівби я тепер виповнити [...], я думавби пересилати до „Записок“ раз сумарично-оглядові статі, як це робив Гребеняк („Нові досліді над праісторією Галичини...“), по друге бібліографію „археологічна Україна в чужій літературі ...“ розумієсь при кождім коротенький реферат, а вкінци короткі реферати з важнішої чужої археологічної літератури [...] В сусідніх народів археологія вже досить добре розвинена, хронологічна система поставлена на ноги, а у нас? Дуже багато необхідної праці чекає на своїх лодий [...] Прочі сусіди (чехи, німці) стають чим раз то більше звертати увагу на доісторію Галичини, на злуку в ті часи зі Сходом через Україну, а в нас нажаль, і літера-

¹⁰ Пастернак Я. Археологія України.— Торонто, 1961.— С. 16—28. У вступному слові автор писав: „Свою працю „Археологія України“ передаю молодим археологам і любителям української старовини з побажанням добитися все нових і кращих успіхів у виявленні правди про ролі українського народу в Східній Європі, його повну національну і культурну окремішність уже з праісторичних часів і тим підтвердити його повне право на вільне, самостійне життя у своїй батьківщині“. Цитовану монографію Я. Пастернака професор М. Міллер оцінив як „найвидатніше явище за останні десятиріччя в розвитку української науки“.

¹¹ Томашівський С. Володимир Гребеняк — 7.VI.1915 // Діло.— 1915.— 10 лип.— Ч. 27.— С. 4—6.

тури своєї археологічної (маю на увазі лиш Галичину) доси дуже мало; все польське та німецьке¹².

У той час археологічні дослідження проводилися в основному у двох інституціях: Музеї НТШ, який від 30 жовтня 1920 р. став називатися Українським національним музеєм НТШ, та Львівському університеті. На Волині тоді ж активно працював О. Цинжаловський, на Закарпатті — брати Затулки та Л. Янкович, у Верхньому Подністров'ї — Т. Сулімирський, а також розпочав свою роботу аспірант університету М. Смішко.

Після повернення у 1928 р. Я. Пастернака з Праги до Львова, де він проводив розкопки романської катедри на Градчанах, археологічна праця НТШ набрала цілком іншого характеру і темпу. Одразу ж по приїзді Я. Пастернак очолив Музей Товариства, а наступного року був обраний дійсним членом НТШ. Відтоді і аж до початку Другої світової війни „Записки НТШ“, а також періодичні видання („Діло“, „Новий Час“, „Наша Батьківщина“ та інші) рясніли численними оглядами, рецензіями, розвідками та статтями за підписом Я. Пастернака.

У передвоєнний час окупаційна влада всіляко перешкоджала українським вченим у проведенні археологічних розкопок. Так, незважаючи на неодноразові письмові звернення Голови НТШ К. Студинського до відділу мистецтв при воеводському уряді у Львові з проською дати дозвіл на розкопки Я. Пастернакові та Ю. Полянському, відповіді не було отримано. І тільки після того, як керівництво НТШ вдалося в останній надії до Міністерства віровизнань і освіти у Варшаві, справа децю зрушила з місця. Проте навіть при наданні дозволу на розкопки начальник воеводського відділу громадської безпеки у кореспонденції з грифом „таємно“ цинічно заявляв, що „[...] Оскільки минулі і сучасні ідеологічні погляди обидвох осіб, яких пропонує Наукове Товариство ім. Шевченка для розкопок, не дають підстав довіряти їм працю такого роду, яка завжди дає підстави для акцій незадоволення до існуючих уявлень та правил, однак з огляду на дуже корисну наукову опінію обидвох — як д-р. Полянського, так і д-р. Пастернака, — не заперечую проти надання згаданим особам дозволу на проведення запланованих розкопок“. Такий документ, по-сучасному „Відкритий лист на право проведення розкопок“, виданий Я. Пастернакові та Ю. Полянському у вересні 1932 р., був чинний лише протягом одного року і тільки на території Львівського воеводства¹³. Натомість тим українським ученим, які в основному своєю поведінкою і своїми науковими працями доводили вірність окупаційному режимові (і це в час пацифікації) надавалися особливі пільги, дозвіл на розкопки видавався образу на п'ять років і поширювався на усі п'ять воеводств Західної України¹⁴.

Нагадаємо, що на той час Я. Пастернак — учень всесвітньовідомого ученого-славіста Л. Нідерле — ще у 1925—1928 рр. очолював наймасштабніші на той час на території Чехо-Словаччини розкопки

¹² Романюк Т. Одиннадцять листів Ярослава Пастернака до Володимира Гнатюка // Записки НТШ. Праці Секції етнографії та фольклористики.—1995.—Т. ССXXX.—С. 461.

¹³ Львівська Наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України, від. рукописів, ф. 34, спр. 436, арк. 105.

¹⁴ Там само.—Спр. 42-д, арк. 52, 55.

королівського замку на Градчанах, де відкрив фундаменти двох романських храмів XI—XII ст. та дослідив укріплення княжого дитинця. За це він отримав подяку з канцелярії президента Т. Масарика, а крім того, йому запропонували прийняти чеське підданство і стати громадянином міста Праги¹⁵. Але з цілком зрозумілих причин Я. Пастернак зігнорував ці пропозиції і переїхав до Львова, де вже через три роки вийшла у світ його монографія „Коротка археологія західно-українських земель“ (Львів, 1931). Починаючи з 1934 р. Я. Пастернак досліджує Княжий Галич. Розкопки в Крилосі стали епохальними для українців Галичини, мали велике не лише наукове але й політичне значення.

Гідним для наслідування прикладом є також постать талановитого і наполюд працьовитого ученого-археолога О. Цинкаловського, який понад 60 років свого нелегкого і неспокійного життя присвятив дослідженню старожитностей Волині. О. Цинкаловський завдяки своїй невисипущій енергії врятував незчисленну кількість археологічних знахідок: він ходив від села до села, збираючи про них відомості, і постійно вчив людей шанувати та оберігати пам'ятки давнини. Більшість зі ста залишених дослідником праць опублікована в „Записках НТШ“, а вже на еміграції вийшли друком дві його монографії — „Матеріали до праїсторії Волині“ (Варшава, 1961) та „Старовинні пам'ятки Волині“ (Торонто, 1975). Підготований О. Цинкаловським двотомник „Стара Волинь і Волинське Полісся“, до якого вклучено понад 10 тисяч місцевостей і який спершу був запропонований для видання в Україні, не викликав чомусь зацікавлення. І лише після смерті автора цей гарно ілюстрований каталог пам'яток археології та історії вийшов друком у Канаді¹⁶.

Вересневі події 1939 р. корінним чином змінили ситуацію у справі археологічних досліджень та й в усьому суспільному житті західноукраїнських земель взагалі. Лише пізроку знадобилося новій владі, щоб змусити до саморозпуску цілу низку українських організацій, у тому числі й НТШ, та націоналізувати збірки львівських музеїв. НТШ тоді інкримінували те ж саме, що й у попередні роки Академії наук на Східній Україні. Мовляв, „[...] з утворенням Української Академії наук, яка визнана у сій ролі культурним світом, Наукове Товариство може вважати, що вповнило свою історичну місію“. Це зобов'язувало здати все на Всеукраїнську Академію та інші установи всеукраїнського значення¹⁷. Керуючись подібними нормативними документами, в останній рік перед війною у кількох обласних центрах Західної України були створені різнопрофільні академічні інститути. Так, у Львові в лютому 1940 р. було організовано Львівський відділ Інституту археології АН УРСР, діяльність якого поширювалася на п'ять західноукраїнських областей (з 1951 р. Львівський відділ

¹⁵ Петегрич В., Павлів Д. Археологія у дослідженнях членів НТШ // Записки НТШ. Праці Історично-філософської секції.— Львів, 1991.— Т. ССХХІІ.— С. 419.

¹⁶ Крушельницька Л. Олександр Цинкаловський — археолог та історик Волині // Т. Шевченко і українська національна культура. Матеріали наукового симпозиуму.— Львів, 1990.— С. 88—89.

¹⁷ Купчинський О. 230 томів „Записок НТШ“ // Записки НТШ. Праці Секції етнографії та фольклористики.— Львів, 1995.— Т. ССХХХ.— С. 30.

археології перейшов у підпорядкування новоствореного Інституту суспільних наук АН УРСР)¹⁸.

Мусимо визнати, що співробітниками відділу археології за часів існування Інституту проведено значні, передусім польові дослідження. Відкрито численні пам'ятки від епохи палеоліту до стародавньої Русі. Згадаймо б хоча унікальні багатощарові стоянки кам'яного віку в с. Молодове на Дністрі (О. Черниш), в с. Куличівці на Волині (В. Савич), розкопки поселень трипільської культури та культури лійчастого посуду (К. Черниш, М. Пелецишин); масштабні дослідження культури шнурової кераміки на усій території західних областей України (І. Свешніков). Тоді вперше відкритий могильник культури Ноа в с. Острівці Городенківського району (Е. Балагурі). Водночас велися дослідження пам'яток кінця бронзового та ранньозалізного віків, насамперед, були відкриті численні солевиробничі центри в Карпатах, поселення та могильники культур Гава-Голіграді, висоцької, чорноміської культур та ранньоскіфського часу, вперше в Прикарпатті виявлено поселення кельтів й ін. (Л. Крушельницька). Значний внесок в археологію дали дослідження липецької культури та культури карпатських курганів (М. Смішко, В. Циглик), численні розкопки пам'яток черняхівської культури, серед яких виділяються поселення в с. Ріпнів Буського району на Львівщині, де вперше простежено перехідний етап від черняхівської до культури ранніх слов'ян (В. Баран) та поселення з прекрасно збереженою скляною майстернею римського типу в с. Комарів на Буковині (М. Смішко). Серед пам'яток раннього середньовіччя одною з найбагатших є городище VII—VIII ст. в с. Зимне на Волині (В. Ауліх). Широко досліджувалися поселення та городища періоду стародавньої Русі в тому числі літописних міст: Пліснеськ, Звенигород, Судова Вишня, Перемиль, Тустань Стільсько і багато інших (І. Старчук, О. Ратич, В. Терський, С. Багрій, В. Ауліх, В. Петегрич, М. Рожко, О. Корчинський і ін.)

Втім, щодо публікацій здобутих матеріалів і їх етно-історичної інтерпретації, збоку керівних радянських чинників завжди відчувалася певна упередженість. Кожна стаття чи монографія проходила значну чистку (викидалися небажані прізвиська, коригувалися рисунки, зокрема — картосхеми, скорочувався текст). Достатньо сказати, що навіть городище в с. Зимне, що безумовно є еталонною пам'яткою раннього середньовіччя — на передодні становлення Київської держави, удостоїлося лише однієї невеличкої книжечки. Тому вагомим внеском у науку було започаткування в ІСН АН УРСР наприкінці 1950-х рр. періодичного видання „Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині“. Вийшло друком п'ять випусків. Останній з них датований 1964-м роком. З різних причин цей збірник не виходив понад тридцять років. Лише у 1995 р. побачив світ його шостий випуск¹⁹. Не увінчалася успіхом спроба організувати у Львові на базі цього ж Інституту ще одне періодичне видання — „Studia archeologica“. На виході його першого числа²⁰,

¹⁸ Смішко М. Археологічні дослідження в західних областях України за роки радянської влади // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині (далі — МДАПВ).— К., 1959.— Вип. 2.— С. 5—28.

¹⁹ МДАПВ.— Львів, 1995.— С. 3—263. Збірник присвячений пам'яті М. Смішка.

²⁰ Studia archeologica.— Львів, 1993.— № 1.

яке, мабуть, не матиме в найближчому часі продовження, усе й зупинилося. Подальші спроби академічних установ відродити або створити періодичне археологічне видання поки що безрезультатні.

І знову ж таки усі ці біди мають одну спільну причину, що пояснюється фінансовою скрутою у незнаних досі масштабах.

Сьогодні перед українською археологією стоїть чимало проблем, розв'язання яких внесе суттєві зміни у нашу теперішню уявлення не лише про найдавніше минуле України, але й Європи у цілому. Показовими у цьому плані є розробки українськими вченими проблем, що стосуються часу та шляхів заселення земель нашої держави. Як відомо, ці питання дискутувались ще в радянській науці з кінця 1950-х рр. І щойно відкриття В. Гладиліним найдавнішої палеолітичної стоянки в Україні біля села Королевого на Закарпатті (датується приблизно 1 млн. років) частково розв'язало основні спірні питання. Однак, відповідаючи на одні питання, ми тут же виходимо на цілу низку інших, окремі з яких усе ще важко однозначно пояснити. Наприклад, у тому ж Королевому, товщина культурних наплавів якого сягає 12 м, між шарами з муст'єрською індустрією залягає шар пізньопалеолітичних комплексів ранньовюрмського часу. У момент відкриття це виглядало майже неймовірним. Однак подібні стратифіковані пам'ятки на сьогодні вже відкриті на Балканах і Близькому Сході. Отже, не всюди процеси становлення первісної людини відбувались однаково, були й своєрідні регреси. Особливий поступ зроблено у вивченні однієї з яскравих культур енеолітичної Європи — трипільської. Донедавна ніхто, мабуть, не сподівався, що у трипільській культурі, яка проіснувала близько 1300 років, будуть віднайдені величезні протоміста. Одне з найкраще досліджених таких поселень-гігантів біля Тальянок на Уманщині налічувало приблизно 14 тисяч чоловік. Особливо ретельної розробки вимагають питання, пов'язані з визначенням ролі трипільців у подальшій генезі населення. Чим раз більше матеріалів маємо про культуру кімерійців та скіфів. Помітні досягнення у дослідженні інших епох ранньої України, наприклад, черняхівської, а також переддня утворення Київської держави.

Свідченням особливого інтересу до української археології є створення протягом останніх років низки спільних наукових експедицій із зарубіжними фахівцями. Одна з них, українсько-німецька (В. Мурзін, Р. Ролле), досліджує найбільше в Європі Більське городище ранньозалізної доби, підсумком досліджень якого нещодавно була присвячена Міжнародна наукова конференція²¹. Ще одна українсько-німецька експедиція під керівництвом члена НТШ В. Барана провела розкопки одного із західних давньослов'янських градів — Старігарда біля міста Ольденбурга у Німеччині.

Ми не маємо тут на меті перераховувати найважливіші досягнення української археологічної науки. Вони безумовно значні, і це визнано у нашій країні і за кордоном. Нерідко саме зарубіжні колеги нагадують про це та переконують нас у цінності таких наших пам'яток.

²¹ Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи. Збірник наукових праць.—Полтава, 1996.— С. 5—407; Мурзін В., Ролле Р., Херц В., Махорты С., Белозер В. Исследования совместной Украинско-Немецкой археологической экспедиции в 1997 г.—К., 1998.

Хоч мало би бути навпаки. Це, мабуть, від того, що ми ще не завжди правильно можемо оцінити ту далеко не пересічну роль, яку відігравали терени нашої держави у минулі історичні епохи. Така оцінка значною мірою зумовлена браком нової зарубіжної наукової літератури з цих питань — у бюджетних інституціях не вистачає коштів не лише на неї, але навіть на звичайну кореспонденцію. Проте навіть у таких умовах українська археологія знаходить можливість (завдяки фінансовому сприянню міжнародних благодійних фондів та спонсорській допомозі) демонструвати свої надбання цілому світові. Так, з великим зацікавленням і успіхом сприймається у Європі виставка „Золото степів України“, вийшов друком дуже гарно ілюстрований науковий збірник праць українською і німецькою мовами²².

До основних завдань української археології на сьогодні належить виявлення і освоєння нових місць пам'яток вітчизняних старожитностей, забезпечення збереження і використання надбаних матеріалів. Потрібне також освоєння і безпосереднє застосування з допомогою відповідної апаратури нових методів атрибуції викопаних матеріалів.

Чи не найтривожніше стоїть справа з археологією на західних теренах України. І мова йде не лише про відсутність коштів на експедицію чи оплату постійного місця праці — то хрест, який несемо сьогодні ми всі. Маються на увазі передовсім кадри і збереження фондів. Ми в нинішніх умовах не маємо змоги належно виховувати молоду генерацію фахівців. Відсутність державної програми підтримки молодих обдарувань у сфері археології, цілковита відсутність державного фінансування археологічних розкопок зводять цю професію до рівня неprestижних. Непомітно, а іноді навіть болісно й трагічно відбувається зміна поколінь дослідників. У чий руки потрапить те, що було здобуте тяжкою працею десятків експедицій протягом півстоліття? Чи не станеться так, що через відсутність своїх власних археологів на заході України незабаром розбиватимуть польові табори зарубіжні спеціалісти? І тоді весь здобутий на наших теренах матеріал вивозитиметься (як колись до Москви і Ленінграда) за межі України. Так, уже сьогодні вивезені до Кракова матеріали з розкопок кургану енеолітичного часу біля села Сіде Самбірського району на Львівщині, які були віднайдені спільною українсько-польською експедицією протягом 1995—1997 рр. І дуже прикро, що необхідний у таких випадках дозвіл на вивезення музейних цінностей від Міністерства культури України не був отриманий, тобто вивезення відбулось незаконно, а отже — нелегально. Звернення у цій справі Польового комітету Інституту археології НАН України до Львівської облдержадміністрації нічого позитивного не дало.

Поки що перебуває у стадії розробки державна програма повернення в Україну особливо цінних археологічних раритетів, віднайдених у минулому на її території. Чи не найбільше знахідок з наших земель має у своїх фондах та експозиції Археологічний музей у Кракові (Збруцький ідол, пам'ятки трипільської культури з Білеча Золотого,

²² Gold der Steppe Archeologie der Ukraine.— Schleswig, 1991.— S. 13—423; Тодочко П., Мурзін В. Виставка ІА АН України „Золото степу. Археологія України“ у м. Шлезвігу (ФРН) // Археологія.— 1992.— № 1.— С. 147—151.

Вертеби, бронзові скарби гальштатської доби, унікальні знахідки з Михалкова та інші). В окремому темі необхідно виділити питання про те, у який спосіб за часів німецької окупації, а згодом у 50—70-х рр. нашого століття більшість найцінніших експонатів покидала сховища львівських музеїв, щоб незадовго дістати нові інвентарні номери у такій собі „Книзі надходжень Краківського музею“. Мабуть, вірус колаборантства, який пробували прицепити в українському науковому середовищі ще у 20—30 рр., віднаходив потрібних йому осіб серед музейних та інститутських працівників не лише в роки війни та повоєнного лихоліття. Як бачимо, він успішно пошукує за ними й тепер.

Є й інші численні причини наших негараздів, як-от відсутність лабораторій, фондів для зберігання здобутого матеріалу, некоординованість праці різних дослідницьких груп. Зараз усі ми є свідками, в яких муках народжується Археологічний музей у Львові. А тим часом у Постанові від 20 січня 1993 р. Президія НАН України, санкціонувавши створення такого музею, забула передбачити асигнування на його роботу. Тому сьогодні музей створюється фактично за рахунок ентузіазму його працівників. Маємо й інші добрі приклади, коли навіть у час безгрошів'я вдалося розшукати при розкопках останки одного з найславніших давньоукраїнських князів — Ярослава Осмомисла, а також виявити в одному з львівських підземель скарб із 26 золотих французьких монет. Однак не ці відкриття були метою розкопок Археологічної комісії НТШ. Це лише принагідні знахідки, на віднайдення яких ніхто не сподівався і яких ніхто не шукав. Мета комісії полягає в іншому, і серед цього іншого — перевидання монографій Я. Пастернака „Княжий Галич“ (Краків, 1944), яка й досі є раритетом; опублікування рукописів О. Ратича про розкопки в Судовій Вишні і В. Терського про дослідження давньоруського Звенигорода. Усе ще чекають публікації матеріали І. Старчука з розкопок славного Пліснеська та багато іншого. А теоретичні засади для нашої діяльності подали ще наші попередники, ніби передбачаючи час, у який живемо.

Так, Я. Пастернак, писав, що ми мусимо „[...] виправити різні тенденційні замовчування, викривлювання, одностороннє наświetлення явищ, а то й фальшування історичних фактів в некористь українського давноминулого в советських, а вслід за тим і чужомовних археологічних працях. Необхідним виявилось надати всім проявам життя людини на землях України в праісторичних і ранньоісторичних часах об'єктивне наświetлення, без догматизування висновків, головне в ділянці етнічного й часового визначення окремих культурних комплексів“²³.

* * *

Видання праць Археологічної комісії окремим томом „Записок НТШ“ здійснене Товариством уперше. Назбиралось стільки матеріалу, що подати його в одному розділі серед „Праць Історично-філософської секції“, як це практикувалось раніше²⁴ не було змоги. Це з одного

²³ Пастернак Я. Археологія України...—С. 9.

²⁴ Див.: Записки НТШ. Праці Історично-філософської секції.— Львів, 1993.— Т. ССХХV.— С. 9—103.

боку свідчить про широке зацікавлення проблематикою, а з другого — про щораз більшу заангажованість археологів у конкретній науковій роботі Товариства.

В опублікованій том увійшли статті й матеріали з різних періодів ранньої історії України. Значну увагу приділено населенню і території України стародавнього кам'яного віку (палеоліту), нового кам'яного віку (неоліту), а також мідного і бронзового віків. Цінним явищем серед пропонованих праць є те, що на основі комплексних історичних археологічних матеріалів робиться спроба розгляду формування генетичного підґрунтя індоєвропейського континууму у період неоліту на території України. Ряд статей присвячено окремим аспектам скіфського і сарматського укладів життя та різним проміжним культурам. На окрему увагу заслуговують статті і матеріали, які розкривають побут стародавніх східних слов'ян періоду антів, черняхівської культури, далі періоду утворення і розвитку Київської Русі. Серед останніх — дослідження „городів“ Червна, Галича, Звенигорода, Луцька та інших, у яких заторкнuto питання ремесла, торгівлі, суспільно-політичних відносин узадали між князівствами. До цього тому „Записок“ увійшли також повідомлення про працю українських археологів Лева Чикаленка, Вадима Щербаківського, Івана Борковського та їх внесок у дослідження зарубіжних країн, коротка інформація про археолога Михайла Кляпчука, різне листування, бібліографічні матеріали, які торкаються досліджень Галича останніх років, нарешті рецензії на праці, присвячені історично-археологічній проблематиці.

Для ілюстрації сказаного подаємо перелік праць у послідовності розділів, що увійшли до „Записок НТШ“.

Розділ „Статті“ складають такі праці: Олександра Ситника „Пластини мустьєрської стоянки Пронятин і питання еволюції левалуазьких індустрій“, Юрія Колосова та Вадима Степанчука „Новий тип середньопалеолітичної індустрії у Східному Криму“, Вадима Степанчука „До питання про просторову класифікацію мустьєрських індустрій“, Дмитра Нужного „Експерименти з використання вкладаєвської металюної зброї пізньопалеолітичних і мезолітичних мисливців Гірського Криму“, Леоніда Залізняка „Неолітизація України та проблема формування генетичного підґрунтя індоєвропейців“, Тамари Мовшій „Зв'язки Трипілля-Кукутені зі степовими енеолітичними культурами (До проблеми індоєвропейзації Європи)“, Тараса Ткачука „Мальований орнамент посуду Трипілля-Кукутені як джерело вивчення світосприймання населення доби енеоліту (етапи VII—CII, yII). Методологічні аспекти проблеми“, Миколи Пелецишина „Проблеми історії трипільських племен Західної Волині, межиріччя Західного Бугу та Дністра“, Миколи Бандрівського та Лариси Крушельницької „Основні періоди розвитку висоцької культури (За матеріалами поховальних пам'яток)“, Надії Гаврилюк „Базова галузь економіки степових скіфів“, Івана Поповича „Хронологія куштановицьких пам'яток“, Віктора Войнаровського „Чинбарство у Північній Буковині в пізньоримську добу: артефакти, технологія, рівень спеціалізації“ і друга — „Про час і мотиви руйнації інгумаційних поховань черняхівської культури“, Богдана Строченя „Житла пізньоримського часу у Південно-західній Волині та Західному Поділлі“, Павла Пеняка „Заселення слов'янами

Тисо-Дунайської улоговини", Володимира і Святослава Терських „З історії дослідження літописного Звенигорода“.

Розділ „**Матеріали**“ репрезентують наступні дослідження: Олександра Колесника і Юрія Коваля „Фінальнопалеолітична кременеобробна майстерня у Вислій Балці на Дінці“, Олександра Ситника та Миколи Левчука „Виробничий комплекс пізньопалеолітичного шару стоянки Ігровиця I“, Юрія Кухарчука „Нові матеріали до археологічної карти палеоліту Житомирського Полісся“, Йона Винокура, Анатолія Гуцала і Валерія Мегея „Дослідження курганів доби бронзи в селі Дорогоці на Волині“, Миколи Бандрівського „Парні поховання висоцької культури“, Сергія Махортиха і Ігоря Тупчієнка „Скіфські кургани біля села Молдовки на Кіровоградщині“, Миколи Бандрівського та Володимира Захар'єва „Нова знахідка бронзових однокільчастих вудил в Україні“, Ігоря Герети „Поховання поморської культури в Чернеліві-Руському“, Володимира Цигилика „Залізоплавильні горни перших століть нашої ери на поселеннях біля сіл Ремезівці та Липівці Львівської області“, Юрія Дибі „Ротонда 961—962 років у межах найдавнішого городища на Старокиївській горі“, Юрія Лукомського „Невідомі церкви на подолі княжого Галича“ та „Білокам'яний храм на передмісті давнього Галича“, Святослава Терського „Храм Івана Хрестителя на Ринковій площі княжого Лучеська“, Юрія Лукомського і Володимира Петегирича „Рідкісний енколпійон XII століття із княжого Галича“.

Крім праць, написаних на матеріалах розкопок із різних теренів України, у розділі „**Матеріали**“ вміщені статті з історії археологічних досліджень, в яких розглядаються питання життя і діяльності окремих археологів, а також роботи, присвячені спеціально історико-археологічним дослідженням міст тощо. Їх автори Володимир Петегирич, Михайло Филипчук, Лариса Крушельницька, Дорота Шкроміда, Людмила Пекарська, Лариса Кулаківська.

Розділи „**Статті**“ та „**Матеріали**“, поділ яких щодо змісту та викладу матеріалу часто доволі умовний, репрезентують у першому випадку 16, а в другому — 18 статей і повідомлень. Ряд авторів подали роботи до обидвох розділів, що ми, безперечно, вітаємо. Варто також відзначити, що в опублікованому томі „Записок НТШ“ взяли участь учені різних міст України — Львова, Києва, Тернополя.

Том завершується розділом „**Критика і бібліографія**“. До нього увійшли один огляд історично-археологічної літератури про Галич за 50 останніх років Тараса Романюка та п'ять рецензій на праці різних авторів Миколи Анисюткіна, Олександра Ситника, Лариси Кулаківської, Михайла Станкевича, Олега Антоновича, Миколи Пелецишина.

Вагомим доповненням до тому є ілюстрації, картосхеми та таблиці з додатком фотографій на окремих вкладках.

Висловлюємо щиро вдячність усім, хто брав участь у підготовці і сприяв виходу у світ цього, уже 235-го тому „Записок НТШ“. Особлива подяка належить п. Любі Бачинській за прецизійне сканування і підготовку до друку малюнків, а також п. Роксоляні Зорівчак, Олегові Войтовичу, Ірині Ковальській, Іванові Теплому та Ользі Федоренко за переклади резюме до статей англійською мовою.